

Konstantinos Tsirigotis

Struktura i organizacja osobowości w koncepcji Hansa J. Eysencka

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (36-37), 99-115

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Struktura i organizacja osobowości w koncepcji Hansa J. Eysencka

1. Struktura oraz organizacja osobowości i zachowania się w koncepcji Hansa Jürgena Eysencka

Eysenck w tworzeniu swojej koncepcji oparł się na koncepcjach typologicznych, ale mimo to jego koncepcję zalicza się do reprezentujących czynnikowe ujęcie osobowości, a to dlatego, że podczas badań tak podstawowych dla skonstruowania koncepcji, jak i ją weryfikujących, posługiwał się różnymi odmianami metody zwanej analizą czynnikową¹.

1.1. Struktura osobowości

Sam autor określa osobowość następująco: „*Osobowość* jest to względnie stała i trwała organizacja charakteru, temperamentu, intelektu oraz konstytucji fizycznej osoby, która wyznacza jej jedyne przystosowanie się do środowiska. *Charakter* oznacza względnie stały i trwały system wolicjonalnego zachowania się osoby (»wola«); *temperament*, jej względnie stały i trwały system afektywnego zachowania się (»emocja«); *intelekt*, jej względnie stały i trwały system poznawczego zachowania się (»inteligencja«); *konstytucja fizyczna*, jej względnie stały i trwały system konfiguracji (układu) ciała oraz neuro-endokrynnego wyposażenia”²; później określa on osobowość jako sumę konsekwentnych wzorów zachowania się, ocenianych z możliwą do przyjęcia rzetelnością i trafnością³. Jak sam twierdzi, koncepcja ta kładzie akcent na pojęcia: system, struktura, organizacja, w przeciwieństwie do doktryny głoszącej specyficzność zachowania się, która panuje w Ameryce od lat 20-tych po dziś dzień⁴.

Według Eysencka badanie osobowości zaczyna się od zachowania i ma na celu odnaleźć ogólne prawa, które wyjaśniają to zachowanie; musi ono zweryfikować te prawa i ich predyktywną skuteczność w oparciu o zachowanie

¹ W. Sanocki, *Kwestionariusze osobowości w psychologii*, PWN, Warszawa 1981.

² H. J. Eysenck, *The Structure of Human Personality*, Methuen and Co Ltd, London 1960, s. 2. Wyróżnienia kursywą w cytatach – własne.

³ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, *Sex, Violence, and the Media*, Harper and Row Publishers, New York 1979.

⁴ H. J. Eysenck, *The structure...*, dz. cyt.

występujące w sytuacjach związanych z uogólnieniem zawartym w prawie rzeczonym. Pomiar jakiegoś częściowego wycinka zachowania zazwyczaj dokonuje się przy zastosowaniu testu⁵. W badaniu osobowości ważniejszą rolę odgrywa identyfikacja i dokonanie pomiaru głównych aspektów osobowości, dopiero później można się zająć wyjaśnieniem przyczyn konsekwencji zachowań⁶.

Jak z powyższych wynika, z jednej strony uwidacznia się częściowo psychometryczne nastawienie autora, a z drugiej strony – związek badania osobowości z zachowaniem się; w tym układzie koncepcji teoretycznej i metodologicznej wcześniej wspomniana analiza czynnikowa jest dla Eysencka etapem pośrednim, a nie końcowym w celu ustalenia organizacji zachowania. W wyniku zastosowania tej metody możliwa będzie w psychologii taksonomizacja zachowania, tj. jego klasyfikowanie i wyodrębnienie cech, typów, które dalej będzie można mierzyć obiektywnie⁷.

1.2. Organizacja osobowości i zachowania się

Eysenck wyróżnia następujące poziomy organizacji:

- typ (*Typ*),
- cecha (*Trait*),
- reakcje nawykowe (*Habitual Responses*),
- reakcje specyficzne (*Specific Responses*).

Schematycznie są one przedstawione na schemacie 1. Poszczególne poziomy autor określa następująco. „*Typ* określa się [...] jako grupę skorelowanych cech, tak samo jak *cecha* została określona jako grupa skorelowanych behawioralnych czynności lub tendencji do działania [...] różnica między pojęciami *cechy* a *typu* leży nie w ciągłości lub braku ciągłości hipotetycznej zmiennej ani w kształcie jej rozkładu, lecz w większym zakresie pojęcia *typu*”⁸.

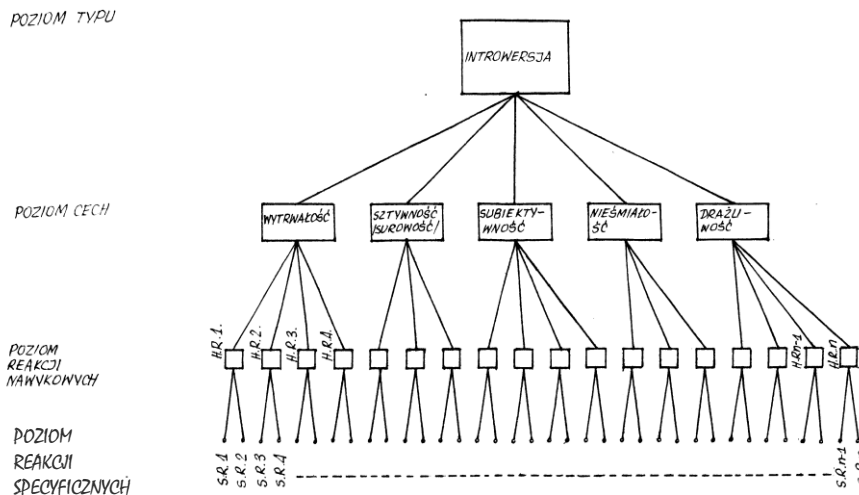
⁵ H. J. Eysenck, *The Scientific Study of Personality*, Routledge and Kegan Paul, London 1968.

⁶ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, dz. cyt.

⁷ H. J. Eysenck, *The Scientific...*, dz. cyt.

⁸ H. J. Eysenck, *Dimensions of Personality*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1947. Eysenck najprawdopodobniej ma na myśli większy zakres znaczeniowy, większy stopień uogólniania pojęcia *typu*.

Sch. 1. Diagramatyczne przedstawienie hierarchicznej organizacji osobowości (Eysenck H. J., 1947, 1960a).

Mamy do czynienia z czterema poziomami organizacji zachowania się. Na najniższym poziomie mamy reakcje specyficzne: S.R.₁, S.R.₂, S.R.₃, ... S.R._n. Są to czynności takie, jak reakcje na próbę (test, badanie) eksperymentalną lub na przeżycia z życia codziennego, które są obserwowane raz i mogą być charakterystyczne lub nie dla jednostki. Na drugim poziomie mamy reakcje nawykowe: H.R.₁, H.R.₂, H.R.₃, ... H.R._n. Są to specyficzne reakcje, które mają tendencję do powtarzania się w podobnych warunkach; tj. jeżeli test (próba, badanie) się powtórzy, występuje podobna reakcja lub jeśli dana sytuacja życiowa powraca (powtarza się), jednostka reaguje w podobny sposób. To jest najniższy poziom organizacji; ogólnie biorąc, znaczenie prezentowanej tu organizacji można oszacować w terminach współczynników rzetelności, tj. w terminach prawdopodobieństwa tego, iż w odpowiedzi na ponowne zaistnienie pewnej sytuacji zachowanie się będzie konsekwentne, wystąpi ponownie.

Na trzecim poziomie mamy organizację czynności nawykowych w *cechy* T₁, T₂, T₃, ... T_n. Cechy te – drażliwość, wytrwałość, sztywność itd. – są konstruktami teoretycznymi, opartymi o zaobserwowane interkorelacje pewnej liczby różnych nawykowych reakcji; w języku analizy czynnikowej mogą one być przedstawione (ujmowane) jako czynniki grupowe.

Na czwartym poziomie mamy organizację cech w ogólny *typ*; w naszym przykładzie – introwertyka. Ta organizacja też jest oparta o ujawnione korelacje, tym razem o korelacje między różnymi cechami, które w wyniku konfiguracji ze sobą tworzą pojęcie typu. Zatem w naszym przykładzie wytrwałość, sztywność, subiektywność, nieśmiałość, drażliwość i różne inne cechy

stworzyłyby konstelację cech korelujących ze sobą, tworząc w ten sposób konstrukt wyższej klasy, tj. typ.⁹

Strelau poddaje krytyce ten podział, a zwłaszcza poziom najniższy, tj. Poziom Reakcji Specyficznych (S.R.₁, ... S.R._n). Twierdzi on, że każde zachowanie się człowieka jest do pewnego stopnia zorganizowane i nie jest zależne wyłącznie od aktualnie działającego bodźca, jak sugeruje Eysenck, lecz zależy również od m.in. nawyków i cech, które daną osobę charakteryzują. Zatem trudno w tym przypadku mówić o jakiegokolwiek organizacji; ten poziom organizacji zachowania, zdaniem Strelaua, jest sztuczny¹⁰.

W innej swojej pracy Eysenck przytacza bardziej rozbudowaną charakterystykę organizacji osobowości i zachowania się¹¹ (sch. 2). Na najniższym poziomie tej organizacji (L₁) leży równowaga procesów Pobudzenia i Hamowania, stanowiących dla niego fizjologiczne podłoże ekstra/introwersji. Obserwowalne przejawy tych procesów, jak np. warunkowanie, reminiscencja, stan czuwania stanowią drugi poziom organizacji (L₂). Na tym poziomie zjawiska obserwowalne są determinowane głównie czynnikami natury biologicznej; dopiero po interakcji między nimi a wpływami środowiskowymi dochodzi do ukształtowania się cech osobowości należących do trzeciego poziomu (L₃) – są to nawyki lub cechy zachowania. Na tym poziomie mamy do czynienia z pojęciem ekstra/introwersji będącym nadrzędnym w stosunku do cech pierwotnych, jakimi są np. towarzyskość, impulsywność, beztroska (rhatymia) itp. Nad tymi cechami zachowania nadbudowuje się ostatni poziom organizacji (L₄), tj. nawyki myślowe lub postawy zależne od cech na poziomie L₃.

Poziom pierwszy (L₁) zdaniem autora różni się od reszty tym, że stanowi pewien konstrukt teoretyczny niebędący jednocześnie dostępny bezpośrednio obserwacji.

Do tego modelu również ustosunkowano się krytycznie. Sanocki zarzuca Eysenckowi brak danych uzasadniających zastosowanie tego modelu do pozostałych wymiarów osobowości (tj. do Neurotyzmu i Psychotyzmu) oraz niejasność co do związku poziomu trzeciego (L₃) z czwartym (L₄). Zdaniem Sanockiego Eysenck nie wyjaśnia, czy w nabywaniu postaw bierze udział proste warunkowanie, czy też inne, bardziej skomplikowane procesy uczenia się. Następny zarzut to brak informacji o znaczeniu procesów motywacyjnych w tym systemie; kończy on swoje wywody, zarzucając Eysenckowi arbitralność, szkicowość oraz symplifikację zagadnienia osobowości, nie podważając jednocześnie wartości tej koncepcji¹².

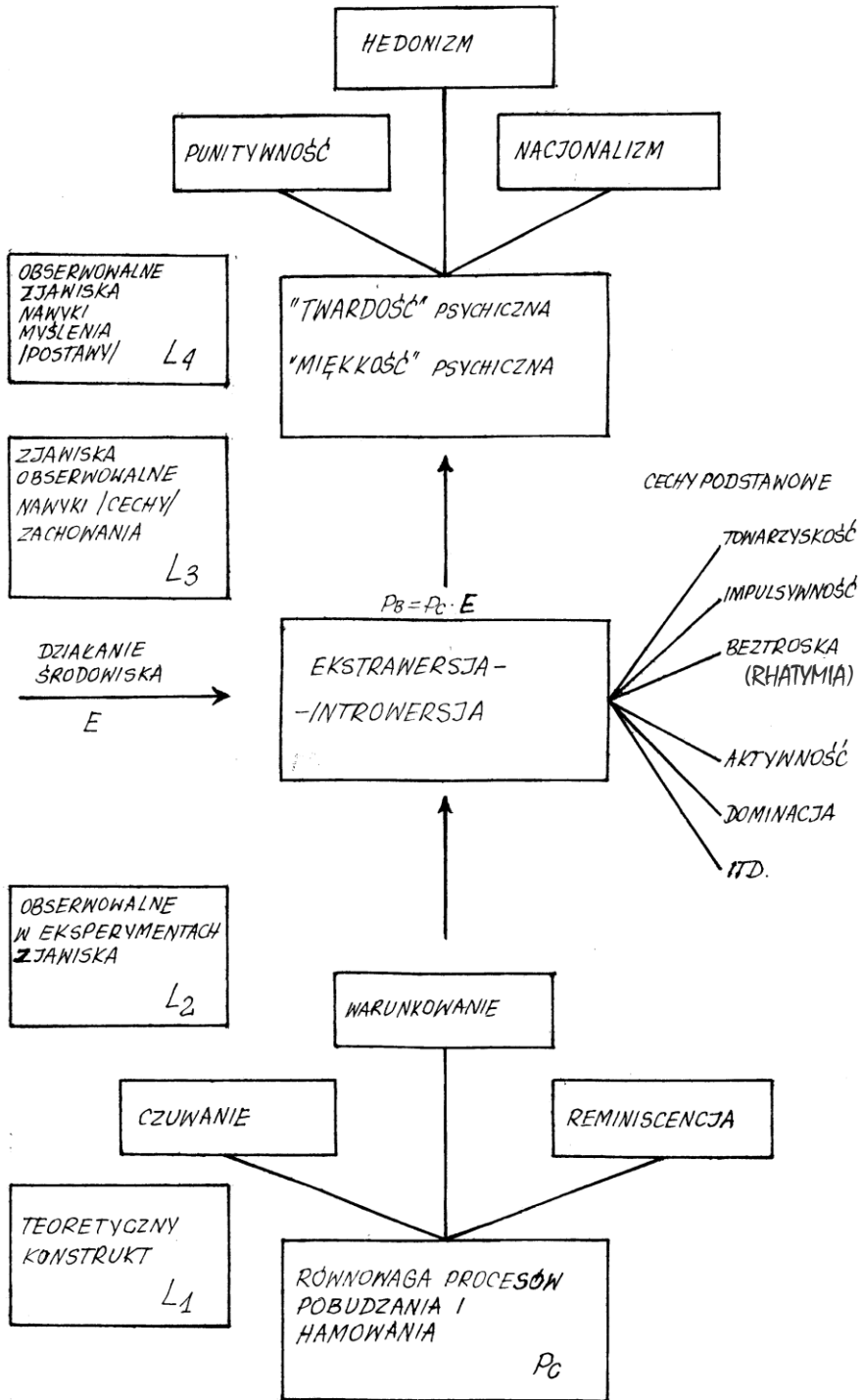
⁹ H. J. Eysenck, *The Structure...*, dz. cyt.

¹⁰ J. Strelau, *Temperament i typ układu nerwowego*, PWN, Warszawa 1974.

¹¹ H. J. Eysenck, *Crime and Personality*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1964.

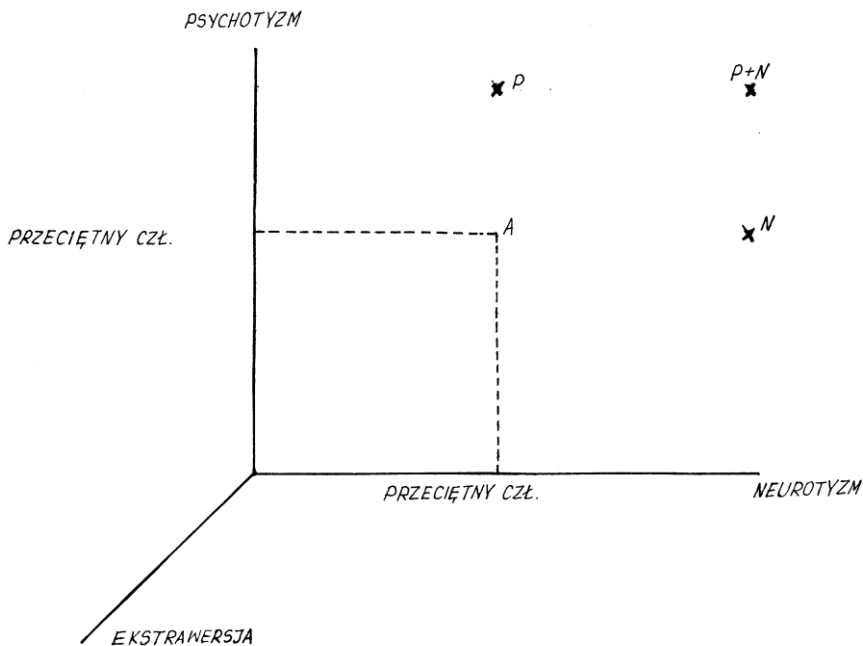
¹² W. Sanocki, dz. cyt.

Sch. 2. Organizacja osobowości (zachowania się) (Eysenck H. J., 1964).

Po części odpowiedzi na zarzuty Sanockiego dają stwierdzenia z innej pracy Eysencka, w której autor omawia stosunek poszczególnych wymiarów osobowości do siebie. Zakłada on, że jeżeli w układzie współrzędnych (sch. 3) osie stanowią wymiary osobowości (tj. Neurotyzm, Psychotyzm, Ekstra/Introwersję), to można zlokalizować dokładną pozycję osobowości danego pacjenta w tym układzie. Jeżeli się pominie wymiar Ekstra/Introwersji, przeciętny człowiek znajdowałby się w środku diagramu, w miejscu A; skrajny psychotyk, bez względu na wymiar Neurotyzmu, byłby w miejscu P, podczas gdy skrajnie neurotyczny, bez względu na wymiar Psychotyzmu, znajdowałby się w miejscu N; pacjent cierpiący na obie choroby, tj. na Psychotyzm i na Neurotyzm, znajdowałby się w miejscu P+N.

Sch. 3. Organizacja osobowości: trójwymiarowe przedstawienie (Eysenck H. J., 1968).

Zdaniem Eysencka pytanie, takie jak np. „Czy dana osoba jest psychotykiem, czy neurotykiem?” jest tak samo niedorzeczne, jak pytanie: „Czy ten pacjent jest inteligentny, czy wysoki?”. Pacjenta można tylko opisać przy zastosowaniu ilorazu inteligencji czy wagi ciała lub za pomocą stopnia neurotyzmu i psychotyzmu. Dwa takie ortogonalne wektory jak N i P tworzą płaszczyznę, na której miejscami jednostki jest określone przez oba wektory; wszystkie punkty są możliwymi miejscami zlokalizowania danej jednostki. Jak zresztą wykazują badania empiryczne, o wiele bardziej prawdopodobne są przypadki mieszane niż przypadki czyste, tj. o wiele bardziej prawdopo-

dobne jest to, że znajdziemy jednostki na płaszczyźnie niż na rzędnej czy na osi odciętych¹³.

Model ten jest chyba najciekawszy, chociażby dlatego, że zakłada pewne relacje lub ich brak pomiędzy wymiarami osobowości w ich klinicznym aspekcie. Poza tym niewiele można zarzucić przewadze przypadków „mieszanych” nad „czystymi”, jako że takie założenie pozostaje w zgodności z rzeczywistością i z obserwacją kliniczną.

2. Wymiary osobowości

W wyniku długotrwałych i rzetelnych, opartych o analizę czynnikową badań nad zachowaniem się za pomocą wielu różnych werbalnych, percepcyjnych i motorycznych prób (testów) przeprowadzonych w populacjach osób chorych i zdrowych Eysenck uznał za korzystne streścić koncepcję struktury osobowości w kategoriach trzech czynników wyższego rzędu: Ekstrawersji-Introwersji (E), Neurotyzmu (N) i Psychotyizmu (P). Skoro dowody empiryczne wskazywały na ciągłość zachowania normalnego i patologicznego w ramach tych wymiarów, również analiza osobowości proponowana przez Eysencka stanowi stosunkowo obiektywny system diagnostyki psychologicznej, co od dawna uznawano za jedną z najbardziej podstawowych potrzeb psychologii klinicznej.

Najważniejsze twierdzenia o wymiarach osobowości, tj. Ekstra/Introwersji, Neurotyzmie i Psychotyzmie, Eysenck zawarł w pracy napisanej specjalnie dla polskich czytelników¹⁴; omawia je też jego współpracownik R. J. McGuire¹⁵.

- Psychotyizm (P) i Neurotyzm (N) stanowią dwa niezależne od siebie czynniki odpowiadające zaburzeniom psychotycznym i nerwicowym.
- Każdy z tych czynników stanowi kontinuum – od normy, poprzez stopnie pośrednie, do zaburzeń krańcowych (nerwicowych lub psychotycznych). Oznacza to, że brak podstaw do wprowadzenia zróżnicowań jakościowych i podziału ludzi na grupy przeciwstawne, niemające ze sobą nic wspólnego.
- Ekstra/Introwersja to następny czynnik, który razem z Neurotyzmem decyduje o specyficznym obrazie zaburzeń nerwicowych, a może i zaburzeń psychotycznych.
- Inteligencja to czwarty czynnik, względnie niezależny od wyżej wymienionych czynników.
- W badaniu samego Psychotyizmu wyróżnia się kilka czynników niższego rzędu odpowiadających klasyfikacji psychiatrycznej.

¹³ H. J. Eysenck, *The Scientific...*, dz. cyt.

¹⁴ H. J. Eysenck, *Opis i pomiar osobowości*, „Psychologia Wychowawcza” 1960, 3–4.

¹⁵ R. J. McGuire, *Classification and the Problem of Diagnosis*, Pitman Medical, Belfast 1973.

2.1. Ekstrawersja–introwersja

2.1.1. Ekstrawersja

W jednej z ostatnich swoich prac Eysenck charakteryzuje ekstrawertyka w sposób następujący: ekstrawertyk jest towarzyski, impulsywny, beztroski, aktywny, wesoły (żartobliwy, figlarny) i wygodny¹⁶.

Typowy ekstrawertyk lubi chodzić w gości, ma wielu przyjaciół, odczuwa potrzebę posiadania kogoś, z kim mógłby stale rozmawiać, nie lubi samotnie spędzać czasu na czytaniu lub analizowaniu własnego postępowania, pragnie napięcia, lubi ryzyko, kieruje się chwilowym impulsem, zawsze ma na wszystko gotową odpowiedź, lubi zmiany, jest łatwy w pożyciu, nastawiony optymistycznie, skłonny do reakcji agresywnych, łatwo traci panowanie nad sobą, nie kontroluje dobrze swoich uczuć i nie zawsze uchodzi za osobę rzetelną¹⁷. Jest on „nastawiony na zewnątrz”, przystępny, niezahamowany, chętnie ryzykuje, często naraża się¹⁸. Potrzebuje podnieć z zewnątrz, nie przejmuje się nigdy zbytnio z powodu doznanych niepowodzeń, lubi wykonywać prace ręczne, jego życie uczuciowe nie jest poddane kontroli intelektu i obowiązujących w danym środowisku, powszechnie przyjętych zasad współżycia. Freud stwierdziłby, że ten człowiek w postępowaniu swoim kieruje się przede wszystkim lub nawet wyłącznie zasadą przyjemności¹⁹.

W kategoriach fizjologicznych można stwierdzić, że mała plastyczność układu nerwowego, stanowiąca fizjologiczną podstawę zwiększonego zapotrzebowania na stymulację, czyli na „mocne wrażenia”, idzie w parze z postawą „łgnięcia do ludzi”. Krańcowa ekstrawersja, która zdaniem Eysencka charakteryzuje psychopatów, wyraża się w dążeniu do kontaktów z innymi ludźmi, dlatego że jedynie stałe przebywanie wśród ludzi może zapewnić mało reaktywnemu ekstrawertykowi „optimum pobudzenia”²⁰.

2.1.2. Introwersja

Introwertyk jako idealny typ stanowi przeciwieństwo ekstrawertyka: jest poważny, rozważny, zamyślony, nietowarzyski, opanowany, introspektywny i na wszelkie sposoby jest przeciwieństwem ekstrawertyka²¹.

Jest spokojny, chętnie usuwa się w cień, lubi analizować siebie samego, lubi zajmować się raczej książkami niż ludźmi, lubi robić plany na dłuższy okres naprzód²². Jest „nastawiony do wewnątrz”, cichy, przyhamowany, zachowuje się z rezerwą, jest mało przystępny dla innych z wyjątkiem bli-

¹⁶ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, dz. cyt.

¹⁷ S. Siek, *Struktura osobowości*, ATK, Warszawa 1986.

¹⁸ M. Choynowski, *Podręcznik do „Inwentarza osobowości” H. J. Eysencka*, PWN, Warszawa 1980.

¹⁹ W. Sanocki, dz. cyt.

²⁰ K. Pospiszyl, *Psychopatia*, PWN, Warszawa 1985.

²¹ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, dz. cyt.

²² S. Siek, dz. cyt.

skich przyjaciół; lubi z góry planować, strzeże się postępowania pod wpływem nagłych impulsów, unika ożywienia i podniecenia, ma poważny stosunek do życia i do codziennych spraw, panuje nad swoimi uczuciami i niełatwo daje się wytrącić z równowagi, rzadko bywa agresywny, jest odpowiedzialny, nieco skłonny do pesymizmu, przywiązuje wielką wagę do norm etycznych²³. Jest powściągliwy, bardzo wymagający w doborze przyjaciół, na co dzień kieruje się maksymą: „Sto razy pomyśl, a raz zrób”²⁴.

Duża plastyczność jego układu nerwowego powoduje odsuwanie się od ludzi i przeżywanie na uboczu swych rozlicznych problemów, inaczej bowiem nastąpiłoby przeciążenie stymulacyjne, jako że jego zapotrzebowanie na stymulację jest mniejsze niż u ekstrawertyka²⁵.

Zdaniem Eysencka nie ma idealnie czystego typu ekstrawertyka czy introwertyka w rzeczywistości, człowiek jest mieszaniną cech i reakcji osobowości jednego i drugiego typu z przewagą jednego z nich. Nie każdy jest albo introwertykiem, albo ekstrawertykiem – to też jest ciągłość (kontinuum), które rozciąga się z jednego krańca do drugiego, a większość ludzi znajduje się gdzieś pośrodku²⁶.

2.2 Wymiar neurotyzmu (neurotyczność)

Niektórzy ludzie różnią się od innych tym, że są nadmiernie emocjonalni (uczuciowi), ich uczucia (emocje) łatwo zostają rozbudzone, są silne i trwałe. Mają tendencje do nadmiernego zamartwiania się, często są pełni niepokoju i przygnębieni, szybko się podniecają i powoli się uspokajają. Tacy ludzie często mają skłonność do rozwijania jawnych sygnałów neurotycznego zachowania. W konsekwencji emocjonalność często bywa wiązana z „neurotyzmem” („N”), co zakłada, że jest to wymiar osobowości predysponujący osobę do rozwinięcia nerwicy, choć czy będzie to miało miejsce, czy też nie, w dużej mierze jest funkcją presji wywieranych na jednostkę²⁷.

W celu wyodrębnienia tego czynnika Eysenck zgromadził dane na temat cech charakteryzujących zachowania neurotyków, podając analizie:

- A) skale ocen i rozpoznania psychiatryczne (*Ratings and Psychiatric Diagnoses*) na populacjach ludzi zdrowych oraz neurotyków.
- B) Wyniki badań przeprowadzonych przy stosowaniu testów typu „papier-ołówek”, tj.:
 - kwestionariusz medyczny (*The Maudsley Medical Questionnaire, MMQ*);
 - Lista Wolnych Skojarzeń (*Word Connection List*);
 - testy upodobań, zainteresowań, zmartwień itd. (*Annoyances, Interests, Worries* etc).

²³ M. Choynowski, dz. cyt.

²⁴ W. Sanocki, dz. cyt.

²⁵ K. Pospiszyl, dz. cyt.

²⁶ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, dz. cyt.

²⁷ Tamże.

C) Obiektywne testy zachowania się (*Objective Behaviour Tests*):

- sugestywność (*Suggestibility*);
- sprawność manualna (*Manual Dexterity*);
- poziom aspiracji (*Level of Aspiration*);
- dezorganizacja reakcji motorycznych (*Motor Response Dezorganization*);
- test kontroli ciała (*Body Control*);
- test Rorschacha.

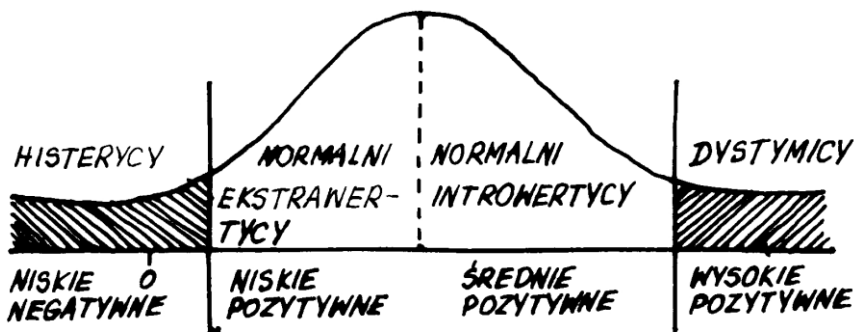
D) Różnice konstytucjonalne (*Constitutional Differences*):

- budowa ciała (konstytucja fizyczna – *Body Build, physique*);
- brak równowagi autonomicznego układu nerwowego (*Autonomic Imbalance*).

W jednym z eksperymentów (Poziom aspiracji, sch. 4) Eysenck zakłada, że histerycy stanowią grupę krańcowych ekstrawertyków, a dystymicy – introwertyków²⁸. Różnica między grupą osób zdrowych a grupą neurotyków zależy od proporcji histeryków i dystymików w grupie neurotyków. Introwertyków charakteryzuje wysoki poziom aspiracji, podczas gdy ekstrawertyków charakteryzuje niski poziom aspiracji; „normalni” znajdują się pomiędzy tymi dwoma krańcami, mając średnio wysoki poziom aspiracji. Wyniki tych badań Eysenck poddał analizie czynnikowej, a nowy czynnik powstały w jej wyniku nazwał neurotyzmem lub wrażliwością emocjonalną. Termin „wrażliwość emocjonalna” lub „chwiejność emocjonalna” lub „emocjonalna reaktywność” został wprowadzony później, dlatego że:

- nie jest to interpretacja psychiatryczna,
- chodzi tu jedynie o predyspozycje do N,
- dotyczy to również osób zdrowych,
- ten termin u osób badanych rodzi mniej obaw oraz mniej rażących i przykrych skojarzeń²⁹.

Sch. 4. Wyniki rozbieżności celów (Eysenck H. J., 1968).

²⁸ H. J. Eysenck, *The Scientific...*, dz. cyt.

²⁹ Tamże.

Przez „neurotyczność” Eysenck rozumie pewną wrodzoną właściwość autonomicznego układu nerwowego, mianowicie szczególną wrażliwość tego układu u pewnych ludzi, przy której wywoływane za jego pośrednictwem emocje występują łatwo, a przy tym są silne i trwałe – w przeciwieństwie do innej grupy ludzi, u których emocje pojawiają się wolniej, pod wpływem silniejszych bodźców, są słabe i nietrwałe, a także do pozostałej, zdecydowanie większej części populacji, która znajduje się pomiędzy tymi dwoma krańcami. Z neurotycznością mamy do czynienia tylko w przypadku pierwszej grupy³⁰. Eysenck ujmuje neurotyczność jako dziedziczną dyspozycję psychofizjologiczną związaną z labilnością układu autonomicznego i regulującą reaktywność emocjonalną jednostki, a rolę mechanizmu fizjologicznego neurotyczności przypisał układowi limbicznemu³¹.

Na neurotyczność składają się zespoły reakcji pod nazwą „chwiejność emocjonalna”, tj. wahliwość nastrojów, drażliwość, niezdolność do koncentracji uwagi, zadreczanie siebie, przeżywanie ciągłych zmartwień, wykazanie częstych i silnych reakcji autonomicznych takich jak pocenie, drżenie, zaczerwienienie się, przyspieszenie lub zwalnianie rytmu serca lub oddechu. Neurotyczność charakteryzuje ludzi zdrowych, jednak nie jest to nerwica – nerwicowiec może być neurotykiem, ale neurotyk nie jest nerwicowcem³².

Skłonności neurotyczne wyrażają się ogólną niezrównoważoną emocjonalnością; główne objawy to: nadmierna pobudliwość, załamanie nerwowe w sytuacjach skrajnie stresowych, nastrojowość, drażliwość, skłonność do stanów lękowych, częste skargi na nieokreślone dolegliwości somatyczne oraz narzekanie na wiele kłopotów³³. Typowy zaś neurotyk jest osobą lęklivą, nerwową, nastrojową, bardzo często znajduje się w depresji, często cierpi na bezsenność i różnego typu dolegliwości psychosomatyczne, jest bardzo pobudliwy emocjonalnie, reaguje zbyt mocno na wszystkie rodzaje bodźców i trudno się uspokaja. Silne emocjonalne reakcje przeszkadzają neurotykowi w dobrym przystosowaniu, jako że często reaguje w sposób irracjonalny³⁴. Niektórzy autorzy dokonują rozróżnienia między neurotykiem o ekstrawertycznym typie przeżywania a neurotykiem o introwertycznym typie przeżywania:

- neurotyk o ekstrawertycznym typie przeżywania jest zwykle drażliwy, niespokojny, niesforny, pobudliwy i agresywny, tj. dokuczliwy;
- neurotyk o introwertycznym typie przeżywania jest powolny, słabo reagujący, niezdecydowany, stale rozpamiętujący przykrości, których doznał, jest cichy i nie sprawia kłopotów³⁵.

³⁰ H. J. Eysenck, *Crime...*, dz. cyt.

³¹ H. J. Eysenck, *The Dynamics of Anxiety and Hysteria*, Routledge and Kegan Paul, London 1963; J. Strelau, *Temperament, osobowość, działanie*, PWN, Warszawa 1985.

³² H. J. Eysenck, *The Structure...*, dz. cyt.

³³ M. Chojnowski, dz. cyt.

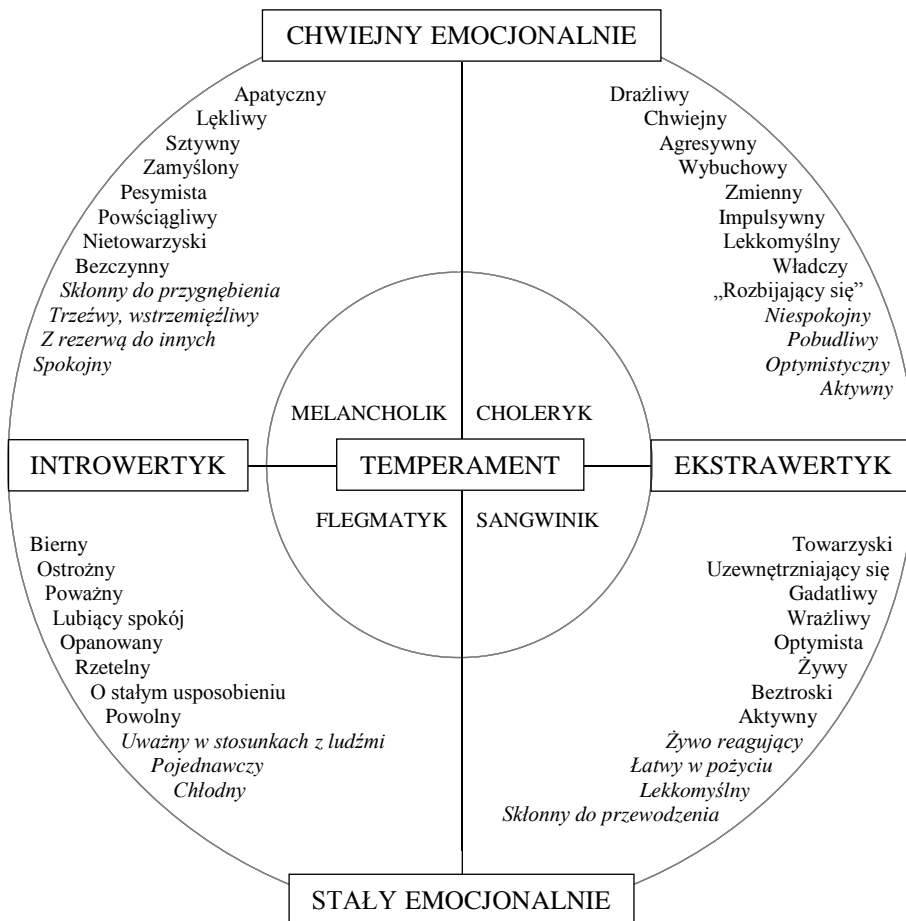
³⁴ Z. Toeplitz, *Krytyczna analiza Kwestionariusza Osobowości H. J. Eysencka (Eysenck Personality Questionnaire, EPQ) pod kątem próby adaptacji tego testu do warunków polskich*, PAN, Warszawa, 1982.

³⁵ J. Grzegorzczak, P. Stomma, *Próba polskiej adaptacji Kwestionariusza Osobowości Eysencka (EPQ) w wersji dla dzieci i młodzieży*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1984, 1.

Najważniejszym zarzutem przeciw tak pojętemu wymiarowi jest to, że bardzo silnie akcentuje się znaczenie biologicznego podłoża tegoż wymiaru, ma on „statyczny”, czynnikowy charakter z brakiem elementów dynamicznych i rozwojowych³⁶. Wskutek takiego pojmowania nerwica jest „statyczna”, a nie ewoluująca.

Schemat 5 przedstawia cechy osobowości i aspekty zachowania w zależności od pozycji na kontynuum wymiaru Ekstra/Introwersji oraz Neurotyzmu przy uwzględnieniu czterech typów temperamentu z dwóch różnych prac Eysencków³⁷ (kursywą wyróżnione są treści z późniejszej pracy). Ogólnie oba zestawy są zgodne za sobą, ale są też różnice i to dość istotne, które wynikają najprawdopodobniej z ewolucji poglądów autora.

Sch. 5. Cechy zachowania i typy temperamentów oraz stosunki między nimi a wymiarami E/I i N (Eysenck S. B. G., Eysenck H. J., 1963; Eysenck H. J., 1964; kursywą wyróżnione treści z późniejszej pracy).

³⁶ W. Sanocki, dz. cyt.

³⁷ S. B. G. Eysenck, H. J., Eysenck, *On the Dual Nature of Extraversion*, 1963; H. J. Eysenck, *Crime...*, dz. cyt.

2.3. Wymiary psychotyizmu

Ludzie zajmujący wysoką pozycję (mają wysokie wyniki) w wymiarze Psychotyizmu są egocentryczni, agresywni, podejrzliwi, bezosobowi, nie martwi ich okrucieństwo wobec zwierząt, dzieci i innych ludzi, są zimni i w ogóle nieco antyspołeczni. Często znajduje się ich wśród przestępców, psychopatów („moralnych imbecyli”) i psychotyków, stąd też czynnik ten został określony jako „P” (ponieważ obejmuje psychotyizm, psychopatię i paranoję). Termin „psychotyizm” sugeruje, że jest to wymiar osobowości, który predysponuje osobę do psychozy i zaburzeń związanych z psychopatią, przestępczością, alkoholizmem, uzależnieniem lekowym, narkomanią itd., nie zakładając rzeczywistej diagnozy klinicznej – tu też, jak i w przypadku neurotyzmu, predyspozycje nie są same przez się wystarczające do tego, by wywołać zaburzenia, ponieważ potrzebna jest jakaś zewnętrzna presja (nacisk)³⁸.

Czynnik psychotyizmu jest równoznaczny z grupą korelujących ze sobą cech zachowania będących wskaźnikami predyspozycji do zaburzeń psychotycznych, przy czym w normalnej populacji występuje on jako zmienna ciągła i jest niezależny od neurotyzmu i ekstra/introwersji³⁹.

Jak dotąd autor nie zdefiniował precyzyjnie pojęcia psychotyizmu z powodu jego „zmiennej i zagadkowej natury”.

Źródła inspiracji do rozwinięcia zagadnienia psychotyizmu były trzy. Pierwsze źródło to „Typologia Kretschmera”. Drugim źródłem były badania jego małżonki Sybil B. G. Eysenck, w wyniku których stwierdzono, że pacjenci cierpiący na psychozy różnią się w sposób zasadniczy od neurotyków. Trzecim źródłem była praca P. M. Corrigan, kwestionująca „unidymensjonalność” ekstrawersji – pojawiło się zagadnienie podwójnej natury ekstrawersji. Zdaniem Corrigan mamy w niej co najmniej dwa składniki:

- „Ekstrawersję Społeczną” lub „Ekstrawersję dobrego przystosowania”,
- „Ekstrawersję złego przystosowania”.

Po empirycznej weryfikacji twierdzeń Corrigan, Eysenckowie nadali tym składnikom nazwy (odpowiednio) „Lgnięcie do ludzi” oraz „Impulsywność i brak samokontroli”. Tak pierwsze dwie przyczyny, jak i trzecia doprowadziły do wprowadzenia trzeciego wymiaru osobowości: Psychotyizmu. W ten sposób ekstrawersja zyskała postać bardziej jednorodną, sprowadzoną do łatwości nawiązywania kontaktów interpersonalnych, podczas gdy jej „drugą naturę”, tj. impulsywność, zaliczono do psychotyizmu⁴⁰.

Wprowadzenie tego wymiaru opierało się na dwóch założeniach:

- istnienie wspólnej ciągłości (kontinuum) zaburzeń psychicznych i normy,

³⁸ H. J. Eysenck, D. K. B. Nias, dz. cyt.

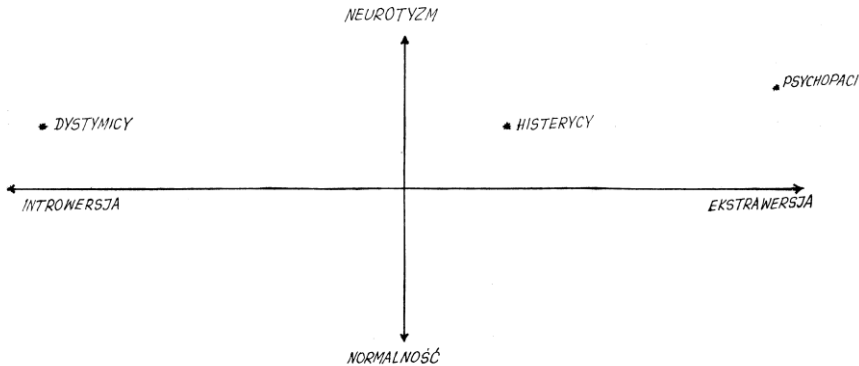
³⁹ H. J. Eysenck, *The Scientific...*, dz. cyt.

⁴⁰ K. Pospiszyl, dz. cyt.

– nerwica i psychoza stanowią całkowicie niezależne wymiary⁴¹.

Po analizie wyników badań eksperymentalnych Eysenck doszedł do wniosku, że obraz zaburzeń psychotycznych u danej osoby zależy od jej pozycji na skalach pozostałych wymiarów osobowości, co widać na sch. 3 i 6.

Sch. 6. Wymiary osobowości oraz zaburzenia z nimi związane w ujęciu Eysencka, wg D. Jehu (Pospiszyl K., 1985)

Eysenck uważa się za zwolennika tzw. „diathesis-stress theory”, czyli „teorii skaza-stres”; skaza to końcówka „-yzm”, jak np. „neurotyzm” czy „psychotyzm”. Jeżeli ta specyficzna słabość człowieka, jaką jest skaza, zetknie się z negatywnymi warunkami otoczenia, powstaje wtedy bardziej rozwinięta forma patologiczna⁴². Skłonny jest przyjąć, że psychotyzm jest związany z męskimi hormonami płciowymi (androgenami), seksem bezosobowym, brakiem skrępowania socjalizacyjnego, silnym libido, tj. męskim wzorcem zachowań seksualnych⁴³.

Eysenckowie w sposób syntetyczny dokonują charakterystyki psychotyka: Psychotyk to człowiek samotny, niezważający na ludzi, często sprawiający trudności, nigdzie niezadomowiony, okrutny i nieludzki, pozbawiony wszelkich uczuć empatycznych, całkowicie nieczuły, złośliwy w stosunku do ludzi, nawet do przyjaciół i krewnych, wykazuje agresję, nawet wobec tych, których kocha; bywa zamiłowany w dziwacznych i niezwykłych przygodach i nie baczy na niebezpieczeństwa. Często bawi się kosztem innych ludzi, specjalizując się w wyprowadzaniu ich z równowagi. Od najmłodszego dzieciństwa prezentuje bardzo klarowną psychologiczną sylwetkę dziwaka, samotnika, sprawiającego szereg trudności w życiu, zimnego jak lód, pozbawionego ludzkich uczuć, zarówno w stosunku do innych ludzi, jak i do zwierząt, agresywnego i złego, nawet w odniesieniu do swoich bliskich

⁴¹ H. J. Eysenck, *The Scientific...*, dz. cyt.

⁴² H. J. Eysenck, *Crime...*, dz. cyt.

⁴³ H. J. Eysenck, D. K. B Nias, dz. cyt.

i drogich. Już jako dziecko wykazuje zanik uczuć. Nadmiernie angażuje się w pełne napięcia „krew mrozące w żyłach” sytuacje, nie zwracając uwagi na niebezpieczeństwa z tym związane. Uspołecznienie jest sprawą bardzo odległą od tego typu dzieci i dorosłych, empatia, poczucie winy i wrażliwość na sprawy innych są czymś obcym dla ich psychiki. Dziecko z takimi cechami osobowości maskuje swój brak związków uczuciowych z otoczeniem poprzez przynależność do poszukujących wrażeń i przygód „band”, nie zważając na związane z tym niebezpieczeństwa⁴⁴.

Z powyższej charakterystyki można wysnuć wniosek, że eysenckowski obraz psychotyka niewiele różni się od obrazu psychopaty lub socjopaty, ponieważ główny akcent pada na antysocjalność zachowań.

Na uwagę zasługują stwierdzone związki między psychotyzmem a zdolnościami twórczymi. Eysenck i jego zwolennicy uważają, że wymiar ten odzwierciedla nonkonformistyczne tendencje osobowości, skłonność do łamania reguł i do zachowań sprzeciwiających się przyjętym normom społecznym. Tendencja ta może przybrać trzy formy: patologiczną, antyspołeczną lub twórczą. W każdym wypadku mamy do czynienia z tą samą cechą źródłową, która może ujawnić się poprzez zachowanie zaburzone (głównie w postaci objawów typowych dla schizofrenii lub schizotypii), zachowanie antyspołeczne (na przykład przestępcze) albo zachowanie polegające na tworzeniu nowych i wartościowych dzieł. Autor tej teorii skłonny jest przyjąć, że człowiek uczy się być psychotykiem, przestępcą lub twórcą, choć źródła tych zachowań są zdeterminowane wysokim natężeniem cechy P i jej biologicznym podłożem⁴⁵. W konkurencyjnym modelu „wielkiej piątki” pozostawiono czynniki E i N w niemal nietkniętej postaci. Rozbito natomiast czynnik P na dwa wymiary: ugodowość i sumienność, a ponadto wyodrębniono otwartość na doświadczenia. Właśnie ten ostatni czynnik wykazuje pozytywną korelację ze zdolnościami twórczymi⁴⁶.

Po tym pobieżnym przeglądzie najważniejszych zagadnień i twierdzeń koncepcji Eysencków można stwierdzić, że jest w niej sporo miejsc niejasnych, nieścisłości terminologicznych, spraw nie do końca omówionych oraz błędów natury *stricte* teoretycznej i metodologicznej (metodologia niektórych badań eksperymentalnych budzi zastrzeżenia wielu badaczy). Z drugiej jednak strony nie można zaprzeczyć, że jest to koncepcja ciekawa, wyjaśniająca wiele zagadnień, w większej części empirycznie zweryfikowana i dlatego przydatna do celów diagnozy oraz terapii.

⁴⁴ H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck, *Psychopathy, Personality and Genetics*, J. Wiley, London 1978; K. Pospiszyl, dz. cyt.; Z. Toeplitz, dz. cyt.

⁴⁵ H. J. Eysenck, *Genius: The Natural History of Creativity*, Cambridge University Press, Cambridge 1995; E. Nęcka, *Twórczość*, GWP, Gdańsk 2003.

⁴⁶ E. Nęcka, dz. cyt.

Na podstawie swojej teorii osobowości Eysenckowie stworzyli szereg narzędzi do badania wyodrębnionych przez siebie wymiarów osobowości u dorosłych oraz u dzieci i młodzieży⁴⁷.

Bibliografia

- Choynowski M., *Podręcznik do „Inwentarza osobowości” H. J. Eysencka*. [W:] *Testy Psychologiczne w Poradnictwie Wychowawczo-Zawodowym*, PWN, Warszawa 1980, s. 493–527.
- Eysenck H. J., *Crime and Personality*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1964.
- Eysenck H. J., *Dimensions of Personality*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1947.
- Eysenck H. J., *Genius: The Natural History of Creativity*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Eysenck H. J., *Opis i pomiar osobowości*, Psychologia Wychowawcza, 1960b, 3–4.
- Eysenck H. J., *The Dynamics of Anxiety and Hysteria*, Routledge and Kegan Paul, London 1963.
- Eysenck H. J., *The Scientific Study of Personality*, Routledge and Kegan Paul, London 1968.
- Eysenck H. J., *The Structure of Human Personality*, Methuen and Co Ltd, London 1960a.
- Eysenck H. J., Eysenck S. B. G., *Psychopathy, Personality and Genetics*, J. Wiley, London 1978
- Eysenck H. J., Nias D. K. B., *Sex, Violence, and the Media*, Harper and Row Publishers, New York 1979.
- Eysenck S. B. G., Eysenck H. J., *On the Dual Nature of Extraversion*, „The British Journal of Social and Clinical Psychology” 1963, 2, 1, s. 46–55.
- Grzegorzczak J., Stomma P., *Próba polskiej adaptacji Kwestionariusza Osobowości Eysencka (EPQ) w wersji dla dzieci i młodzieży*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1984, 1.
- McGuire R.J., *Classification and the Problem of Diagnosis*. [W:] *Handbook of Abnormal Psychology*, red. H. J. Eysenck, Pitman Medical, Belfast 1973, s. 3–33.
- Nęcka E., *Twórczość*. [W:] *Psychologia*, red. J. Strelau, t. 2, GWP, Gdańsk 2003, s. 782–808.
- Pospiszyl K., *Psychopatia*, PWN, Warszawa 1985.
- Sanocki W., *Kwestionariusze osobowości w psychologii*, PWN, Warszawa 1981.
- Siek S., *Struktura osobowości*, ATK, Warszawa 1986.

⁴⁷ K. Tsirigotis, *Rzetelność i trafność polskiej adaptacji „Kwestionariusza osobowości dla dzieci i młodzieży Hansa i Sybilli Eysencków w zastosowaniu do młodzieży 15–16-letniej*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1988, 4.

- Strelau J., *Temperament i typ układu nerwowego*, PWN, Warszawa 1974.
- Strelau J., *Temperament, osobowość, działanie*, PWN, Warszawa 1985.
- Toeplitz Z., *Krytyczna analiza Kwestionariusza Osobowości H. J. Eysencka (Eysenck Personality Questionnaire, EPQ) pod kątem próby adaptacji tego testu do warunków polskich*. [W:] *Regulacyjne funkcje temperamentu*, red. J. Strelau, PAN, Warszawa, 1982, s. 259–274.
- Tsirigotis K., *Rzetelność i trafność polskiej adaptacji „Kwestionariusza osobowości dla dzieci i młodzieży Hansa i Sybilli Eysencków w zastosowaniu do młodzieży 15–16-letniej, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne”* 1988, 4, s. 30–43.
- Tsirigotis K., *Teoria osobowości Hansa Jurgena Eysencka: źródła i rozwój, „Nauczyciel i Szkoła”* 2006, nr 3–4.

Summary

The aim of this paper was presentation of structure and organisation of personality in H. J. Eysenck personality theory. The author showed rise of this theory as well as the principal theses concerning the three personality dimensions: Extra/Introversion, Neurotism, and Psychoticism, included the latest findings about the correlation between psychoticism and creativity.